

ДО ПРОБЛЕМИ НОМІНАЦІЇ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (гендерний аспект)

У статті розглянуто окремі аспекти проявів сексизму в українській мові — у системі звертань і законодавчих актах — та запропоновано можливі шляхи їх усунення. Проаналізовано актуальні проблеми агентивно-професійної номінації жінок, які хоча безпосередньо й не пов'язані з мовним сексизмом, проте непослідовність у вживанні цього класу назв, зокрема в офіційно-діловому стилі мови і в лексографічних працях, є підґрунтям, що живить гендерні асиметрії в мові.

Однією з основних функцій мови, поряд з комунікативною, є пізнавально-відображальна, завдяки якій людина за допомогою мови формує й організовує свої знання про навколишній світ і про себе саму [11, 11]. Таким чином, мова для людини є засобом пізнання світу і накопичення людського досвіду. Можна сказати, що у мові відображається історія, культура народу, який нею говорить.

Мова також відображає і консервує ставлення суспільства щодо чоловіків і жінок. З огляду на патріархальність суспільства цілком закономірним наслідком є репрезентація в мові «орієнтованого на чоловіка погляду на світ, що живить несправедливу статеву дискримінацію, і, це доведено, веде до викривлення ролі жінки в суспільстві» [21, 46]. Погляд на проблему «мова і стать» у такому ключі пов'язується з феміністичним рухом 60-х рр., який охопив передусім англомовні країни (США та Великобританію) і Скандинавію. Другорядне, залежне, підлегле становище жінок у високорозвинених країнах викликало у них протест і спричинило особливий інтерес до проявів цієї залежності в житті [10, 91].

У західному мовознавстві такі дослідження оформилися в окремий напрям, який дістав назву феміністична або «статева» лінгвістика. Вона має справу з двома базовими галузями дослідження, хоча відмінність між ними не завжди може бути чітко окреслена: 1) відношення між структурою мови і статями (система звертань [23, 49], професійних найменувань [23, 54; 24] тощо) — цей напрямок можна узагальнено назвати дослідженням того, як мова репрезентує чоловіка і жінку як суб'єктів соціуму; 2) дослідження різних аспектів комунікації, що можна узагальнено назвати дослідженням відмінностей у використанні мови чоловіками і жінками. Причому такі відмінності простежуються на всіх рівнях мовної системи. Це безперечно фонетичний рівень [10, 102-110]

з вимовою [20, 167-172], інтонацією [20, 173] тощо. На морфологічному рівні, зокрема, переважне використання однією із статей певних мовних засобів (димінутивів [4]), відмінності у лексиконі [20, 177-179]. На синтаксичному рівні — побудова висловлювань, порядок слів у реченні, використання різних типів запитань, наприклад, досліджувалося використання розділових запитань в англійській мові [20, 175-177]. Деякі дослідники вичленовують з першої і подають як самостійну галузь — вироблення пропозицій щодо змін у мовній системі й показ психологічних соціальних наслідків даних, отриманих у перших двох галузях, тобто що може бути зроблено для уникнення сексизму і чи варто взагалі це робити [23, 48].

Якщо першу із зазначених галузей ми пов'язуємо з пізнавально-відображальною функцією мови, то другу — з комунікативною.

У цій статті ми не будемо докладно зупинятися на аналізі феміністичної чи тендерної, за сучасною термінологією, лінгвістики як напряму сучасного мовознавства, відішлемо читачів до оглядів [1, 5; 10].

Одним із центральних завдань указанного мовознавчого напряму було виявлення мовного сексизму (закріплених у мові стереотипів підпорядкованого становища жінки) і пошук шляхів його подолання.

Цікаво зазначити, що в кінці 80-х — на початку 90-х рр. відбулося зміщення акцентів з феміного контексту сексизму на інтегральне вивчення проявів фемінності й маскулітності в мові. Це відбулося в руслі загальної тенденції, яку умовно можна назвати переходом від феміністичних до тендерних досліджень у соціогуманітарних науках. Характерним прикладом цього є стаття «Sexism» в енциклопедії Д. Кристала «The Cambridge Encyclopedia of Language» 1987 р. [21] і стаття «Gender issues» у його ж енциклопедії «The Cambridge Encyclopedia of the English

Language» 1996 р. [22], які майже цілком збігаються за змістом.

***

Комплексні дослідження української мови з власне тендерних позицій ще не проводилися, особливо це стосується мовного сексизму. Не претендуючи на всеохопність, спробуємо окреслити окремі аспекти проявів сексизму в українській мові.

Крім цього розглянемо деякі актуальні проблеми агентивно-професійної номінації осіб жіночої статі, які прямо начебто й не пов'язані з мовним сексизмом. Проте непослідовність у вживанні агентивно-професійних назв жінок, зокрема в офіційно-діловому стилі мови, непослідовність у засвідченні цього класу назв лексикографічними працями — це те підґрунтя, яке живить тендерні асиметрії в мові.

Система звертань

Однією з перших була піддана критиці з позицій феміністичної лінгвістики традиційна тричленна система звертань в англійській мові — *Ms., Mrs., Miss*. «Історично *Mrs.* і *Miss* вживалися для розрізнення дітей і дорослих жіночої статі (пор. застаріле розрізнення *Master-Mister*), але в кінці XVIII ст. стали пов'язуватися з розрізненням сімейного стану. Критики висували звинувачення, що крім внутрішньо притаманного сексизму в асиметричному ставленні до чоловіків і жінок та в маркуванні жінок як «придатних до спарювання» чи ні, використання *Miss* стосовно жінок, старших 25 років, розвинулось у додаткове значення соціальної небажаності, непривабливості» [23, 49-50]. Саме тому ще в 40-х роках XX ст. було створено *Ms.* як нейтральну альтернативу для звертання до жінок, однак це звертання почало поширюватись тільки в кінці 60-х. Сприяли цьому не так профеміністичні симпатії, як труднощі у виборі потрібної форми звертання у випадках, коли сімейний стан адресатки невідомий. Це стосується як усної, так і письмової форми спілкування. Останнім часом використання *Ms.* вже не викликає дискусій, оскільки вважається прийнятною новацією.

Проте слід зазначити, що «призначене для заміни як *Miss*, так і *Mrs.*, звертання *Ms.* стало використовуватись (якщо взагалі використовується) для звертання тільки до неодружених жінок. Єдиний контекст, у якому воно звичайно застосовується до всіх жінок, — це в ділових та офіційних листах для звертання до незнайомих жінок. У такий спосіб можна уникнути мимовільної образи адресатки помилковим визначенням її сімейного стану» [20, 191]. На нашу думку, не останню роль у цьому відіграла фонетична близькість *Miss* [mis] і *Ms.* [miz, mez].

Процес спрощення системи звертань має

об'єктивний характер. Адже демократизація суспільних відносин і підвищення соціального статусу жінок, а також зміни в поглядах на інститут шлюбу звели нанівець відмінності у статусі одружених і неодружених жінок. Тепер же єдиним наочним показником «заміжжя» залишається обручка. Оскільки нині жінки задіяні в усіх сферах суспільного життя, то виникає проблема визначення сімейного стану при заочному звертанні, якої не було за часів суцільного «домогосподарування» жінок.

З огляду на викладене, видається доцільним урахувати в українській мові сучасну тенденцію до уніфікації і спрощення системи звертань. Ми пропонуємо досягти відносної симетрії у звертаннях до чоловіків і жінок шляхом спрощення традиційної тричленної системи «пан, пані, панна» до двочленної «пан, пані», що не вказуватиме на сімейний статус ні осіб чоловічої статі (перша назва), ні осіб жіночої статі (друга назва). Уведення симетричного *паннич* до *панна* видається менш вдалим як з погляду можливостей визначення сімейного стану і жінок, і чоловіків, так і відмінностями у семантичній структурі цих назв. Так, у словнику Б. Грінченка «*панна* 1) дева, дівиця; 2) барышня. Употребляется по отношению к девушке таким же образом, как слова *пан, пани* по отношению к мужчине и женщине». «*Панин* 1) баричь, барчук; белоручка; 2) холостяк; 3) иносказ. чорт» [13]. Словник української мови [14] (далі СУМ) у тлумаченні лексеми *паннич* також не наводить, на відміну від тлумачення лексеми *панна*, значення «ввічлива форма звертання».

На нашу думку, нині в українській мові є всі підстави і можливості для запровадження двочленної системи звертань:

1. Після вилучення з ужитку традиційної системи звертань і практично невикористання нав'язаних радянських «товариш, товаришка» (особливо в роки стагнації) українське мовне співтовариство відвикло від історично успадкованих звертань. Це є однією з причин, поряд з ідеологічними мотивами, несприйняття частиною суспільства слова «пан», повільного проникнення до повсякденної практики традиційних українських звертань.

2. Утвердження і повнокровне функціонування системи звертань в українській мові є надзвичайно актуальною проблемою в контексті підвищення культурного рівня суспільства, про що свідчать і публікації на цю тему (див., наприклад, статті О.Д. Пономаріва [7] і В.Ф.Чемеса [19]).

3. Оскільки десятирічна практика (щоправда, не досить активна і послідовна) відновлення традиційної системи звертань показує, що навіть «добре забуте старе» сприймається не просто як «нове», а й до деякої міри штучне, то незначна

корекція системи звертань у напрямку спрощення й уніфікації (пропоновані нами зміни мінімальні — вилучення елемента «панна») не викличе особливого спротиву мовного колективу. У цьому зв'язку в українській мові можливість свідомого регулювання має добрі шанси на успіх, порівняно, наприклад, з англійською, де система звертань безперервно функціонувала протягом століть, і визнання нового елемента *Ms.* зтяглося на десятиріччя.

4. Запровадження уже сьогодні сучасної «несексистської» системи звертань дасть можливість упередити неминуче порушення цього питання через кілька років, коли самосвідомість жінок зросте і жіночі організації в Україні стануть набагато потужнішими.

Законодавство

Українське законодавство написано з позицій чоловіка. Про це виразно свідчать такі приклади зі «Словника термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України» [14]:

«*Близькі родичі — батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки*» (Кримінально-процесуальний кодекс України) — відсутня лексема *чоловік*.

Лексема *дружина* в знач. «одружений чоловік стосовно до своєї жінки» СУМ подає з позначкою *поет.* У цьому випадку можна запропонувати або паралельно вживати терміни *дружина* і *чоловік* або використати для цієї мети слово *подружжя* як таке, що називає в одному із своїх значень «одного із членів в шлюбній парі: дружину щодо свого чоловіка або чоловіка щодо своєї дружини» (СУМ).

«*Перша черга спадкоємців за законом — При спадкоємстві за законом спадкоємцями першої черги є, в рівних частках, діти (у тому числі усиновлені), дружина і батьки (усиновителі) померлого...*» (Цивільний кодекс України); «*Друга черга спадкоємців —...брати і сестри померлого, а також: дід та бабка померлого як з боку батька, так і з боку матері (друга черга)*» (Цивільний кодекс України) — немає лексем: *чоловік, удочерені, удочерителі*.

Лексеми *удочеритель* та *удочерителька* засвідчені словником [16]. Хоча лексема *удочерена* і не зафіксована сучасними словниками, проте, зважаючи на існування гнізда *удочерити, удочеряти, удочеріння, удочеритель, удочерителька*, вона могла б існувати як юридичний термін. В аналізованому тут «Словнику термінів і понять...» подано, до речі, термін *удочеріння* паралельно з терміном *усиновлення*: «незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)». Форма *померлий* викликає заперечення не тільки як прояв асиметрії стосовно подачі

назв осіб чоловічої і жіночої статі, а й взагалі некоректно вжита. В українській мові цей дієприкметник, на відміну од російської мови, не вживається у значенні іменника (див. СУМ), і замість нього можна вжити або іменники *небіжчик /небіжчиця*, або, ще краще, словосполучення *померла особа*. Отже, можна запропонувати такий варіант: «*Перша черга спадкоємців за законом — При успадкуванні за законом спадкоємцями першої черги є, в рівних частках, діти (у тому числі усиновлені/удочерені), подружжя і батьки (усиновителі / удочерителі) померлої особи...*»

Щоправда, в аналізованій праці наявні також приклади паралельного вживання назв чоловічого і жіночого роду:

«*Близькі родичі — батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки...*» (Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.93).

«*Молода сім'я, подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 28 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 28 років.*» (Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.93).

Але наведення в дужках іменника чоловічого, а не жіночого роду, як це загальноприйнято в діловому стилі мови, може розглядатися як опосередковане свідчення тієї ж асиметрії.

З огляду на викладене, нині актуальною є потреба мовної експертизи українського законодавства для усунення проявів сексизму. Наближення до світових стандартів у цьому питанні не тільки сприятиме рівності чоловіків і жінок, а й сприятиме підвищенню точності юридичних документів, адже брак, наприклад, лексеми *чоловік* у переліку спадкоємців може позбавити чоловіка спадку за умови строгого дотримання «букви закону» (хоча, звичайно, це малоімовірно).

Необхідність перегляду законодавства з погляду уникнення сексизму існує також в інших пострадянських країнах, зокрема в Росії [5, 57].

Агетивно-професійна номінація жінок в офіційно-діловому стилі мови

Надзвичайно складною є проблема номінації осіб жіночої статі в офіційно-діловому стилі мови.

«В офіційно-діловому мовленні перевага віддається формам чоловічого роду, навіть, коли є жіночий відповідник у загальнонародній мові. Адже в діловому спілкуванні підкреслюється не стать людини, а її службове й соціальне становище» [8, 145], «форма чол. роду професійної номінації віртуально не асоціюється з особою чолові-

На нашу думку, тут доречніше вжити слово *успадкування*.

чої статі» [3, 6]. Проте на практиці простежується непослідовність у вживанні форм чоловічого і жіночого роду агентивно-професійних назв осіб.

Наприклад, із 16 назв посад, наведених у «Пожачкику приміщень ректорату» Київського університету імені Тараса Шевченка тільки одна назва вжита у формі жіночого роду — **завідуюча господарством**, а всі інші — у формі чоловічого роду² — *проректор, начальник відділу (3), заступник (3), головний бухгалтер, головний інженер, інспектор (5), виконроб*¹. Співвідношення ж осіб, які обіймають ці посади, 1:2 — 5 чоловіків і 11 жінок (за станом на середину березня 2000 р.). Причому всі ці назви посад, крім *проректор* і *виконроб*, мають в українській мові кореляти жіночого роду — *начальниця, заступниця, бухгалтерка, інженерка, інспекторка*, засвідчені СУМом, а назва *завідуюча* має корелят **завідуючий**. Слід зазначити, що деякі з наведених назв жінок цим словником трактуються як не повністю тотожні своїм відповідникам чоловічого роду за обсягом значення і стилістичним забарвленням (докладніше про це див. нижче).

Таким чином, з одного боку, не дотримуються вказані вище настанови стилістики, а з іншого — за наявності відповідних назв жіночого роду, — нехтується реальне співвідношення за статтю посадових осіб.

Навіть у стандартизованих офіційних документах простежуються подібні непослідовності. Ось що показав аналіз Державного класифікатора професій України [2] (далі КП). У цьому КП назви професій, посад, занять подані у формі іменника чоловічого роду. Із загальної кількості вміщених у ньому назв професій близько 7 тисяч налічується лише 38 назв жіночого роду. Проте деякі назви професій мають різновиди, наприклад, *вишивальниця* і *вишивальниця текстильно-галантерейних виробів*. Отже, тільки 21 з них мають різні основи: *акушерка, вишивальниця, ворожка, в'язальниця текстильно-галантерейних виробів, друкарка, квіткарка, килимарниця, манікюрниця, мереживниця, модистка головних уборів, молодша медична сестра (санітарка-прибиральниця, санітарка-буфетниця та ін.), нянька, педикюрниця, покоївка, секретар-друкарка, секретар-стенографістка, сестра медична, сестра-господиня, стенографістка, швачка*, а також *санітарка, прибиральниця й буфетниця*, які, що правда, не є реєстровими одиницями, а входять як уточнення назви — 5132 *молодша медична сестра (санітарка-прибиральниця, санітарка-буфетниця та ін.)*. Окремо можна виділити назви *голов-*

на медична сестра і молодша медична сестра, де прикметники *головна* і *молодша* вказують на ієрархічний рівень посади (*молодша медична сестра, сестра медична, головна медична сестра*), на відміну від інших назв-словосполучень, у яких узгоджені означення позначають різновид заняття (*сестра медична операційна* та ін.) і, до речі, стоять у постпозиції стосовно означуваного іменника.

Наявність у цьому КП назв жіночого роду, з огляду на незначну їх кількість, яка становить 0,54 % від загальної кількості назв у класифікаторі, можна розглядати скоріш як виняток із тенденції до подачі назв у формі чоловічого роду.

Принципи включення НЖ (назви жінок) до класифікаторів залишалися поза увагою дослідників. З цього приводу знаходимо лише констатацію у Л.І. Скворцова: «Усі професії в довіднику (Єдиний тарифно-кваліфікаційний справочник. — Я.П.) подані у формі чоловічого роду, крім кількох споконвічно жіночих: *ковровищица, кружевница, вышивальщица* тощо» [12, 154]. І справді, *кружевница* не має корелята чоловічого роду. Але це твердження щодо двох інших назв не можна назвати коректним, адже *ковровищица* і *вышивальщица* мають кореляти чоловічого роду *ковровщик* і *вышивальщик*, які фіксуються не тільки загальномовними словниками, а й включені до того ж самого ЕТКС (і в наступні Общесоюзные классификаторы) паралельно з наведеними вище жіночими корелятами. Крім того, ці НЧ мають тривалу історію включення до словників занять.

Таким чином, можна припустити існування кількох основних, сказати б, імпліцитних принципів включення НЖ до класифікаторів, серед яких можна виділити мовні і позамовні. Мовні: існування у мові⁴ назви певної професії тільки у формі жіночого роду без корелята чоловічого роду (*мереживниця*) і відмінності у семантиці корелятивних назв осіб чоловічого і жіночого роду (*друкар, друкарка*). Позамовний: статистичний — НЖ входить до КП, коли більшість жінок мають професію, заняття, нею позначувану.

Розглянемо докладніше ці принципи. Зіставний аналіз списків НЖ з КП за словниками і класифікаторами показує непослідовність у дотриманні зазначених принципів. Тому видається доцільним зіставити подання НЖ стосовно корелятивних НЧ, по-перше, в загальномовних словниках і, по-друге, в класифікаторах.

І. НЖ і корелятивні НЧ у словниках За СУМом:

1. Не мають корелятивів чоловічого роду:

²У цьому переліку деталізацію професій випущено.

³ Наведено у множині.

⁴ У цьому випадку критерієм існування в мові певного слє відома суб'єктивність словників і проблема відставання в рі

буде реєстрація його мовними словниками, хоча, звичайно, грації слів.

ворожка— 1. жінка, яка ворожить, 2. знахарка;

манікюрниця — майстриня, що робить манікюр;

мереживниця — робітниця, яка робить мереживо;

модистка — майстриня, яка шиє сукні, білизну і жіночі капелюхи;

педикюрша — майстриня, яка робить педикюр;

покоївка — служниця, яка прибирає кімнати й виконує деякі інші хатні роботи, крім приготування їжі;

2) мають кореляти чоловічого роду:

а) тотожні (під тотожними за значенням до назв у формі чоловічого роду вважаємо ті НЖ, які в тлумачних словниках подаються як «жін. до» чи мають однакове тлумачення):

вишивальниця — жін. до вишивальник; *вишивальник* — той, хто вишиває;

в'язальниця— жін. до в'язальник; *в'язальник* — той, хто в'яже (в 1, 3 знач.);

завідувачка — розм. жін. до завідувач; *завідувач* — той, хто завідує, керує чим-небудь;

стенографістка — жін. до стенографіст; *стенографіст* — фахівець, який записує усну мову способом стенографії;

килимарниця — рідко жін. до килимарник; *килимарник* — рідко те саме, що килимар; *килимар* — майстер, що виробляє килими.

б) частково тотожні:

каштелянка — рідко каштелянка, жін. до каштелян 2.

в) з різною семантикою:

акушерка — жінка з середньою медичною освітою, яка має право самостійно подавати медичну допомогу при пологах; *акушер* — лікар-фахівець з акушерства;

друкарка — жінка, яка друкує на друкарській машинці; *друкар* — фахівець друкарської справи, поліграфічного виробництва // той, хто працює в друкарні // *спец*, той, хто працює в друкарському цеху;

квіткарка — жінка, яка продає живі квіти, а також робить штучні квіти; *квітникар* — той, хто вирощує квіти; *квітникарка* 1. жін. до квітникар; 2. Те саме, що квіткарка; *квіткар*— 1. те саме, що квітникар, 2. рідко продавець квітів;

нянька — жінка або дівчина, яка доглядає дитину; *нянько* — діал. тато; *няня* — те саме, що нянька; *няньо* — діал. тато;

швачка — те саме, що кравчиха; *швець* — майстер, яка шиє і лагодить взуття;

II. НЖ і корелятивні НЧ у класифікаторах

1) назви професій, представлені в класифікаторах тільки у формі жін. роду:

ворожка, каштелянка, манікюрниця, мереживниця, модистка, нянька, педикюрниця, покоївка, сестра-господиня, сестра медична, стенографістка;

11 неповторюваних назв, що становить — 52 % від усіх неповторюваних НЖ — 21;

2) назви професій, записані як у формі жін., так і чол. роду:

а) назви, які стосуються зовсім різних професій:

друкарка 4111 — *друкар*, кілька різновидів *друкарів*, серед них *друкар високого друку 8251.2*; *квіткарка 8269.2* (працівники, які обслуговують машини, що виробляють текстильні, хутрянні і шкіряні вироби (на роботах середньої кваліфікації)) — *квітникар 6113* (садівники і землероби, які вирощують садові саджанці і культури в теплицях та оранжереях);

б) назви, які належать до однієї галузі діяльності (різні спеціалізації):

акушерка 2230.2 — *лікар-акушер-гінеколог 2221, головний акушер-гінеколог*, — різний рівень кваліфікації, що відповідає лексикографічному тлумаченню цих назв; *вишивальниця 8263.2* — *вишивальник 7332.2*, *вишивальниця текстильно-галантерейних виробів 8263.2* — *вишивальник по шкірі і хутру, в'язальниця...* 7432.2, 8262.2 — *в'язальник*;

в) тотожні назви:

завідувачка (машинописного бюро) 1239 — *завідувач* (бюро перепусток) 1239, *завідувач* (канцелярії) 1231.

Отже, у КП не дотримуються мовні принципи, наочним свідченням цього може бути наявність назви *стенографістка*, яка має тотожне значення зі своїм корелятом *стенографіст* (див. вище).

Щодо статистичного принципу, то можна сказати таке. Якщо розглядати НЖ у класифікаторі в сукупності, не беручи до уваги мовних чинників, то усі НЖ представляють ті професії і посади, де зайняті переважно жінки.

Проте ми маємо підстави говорити лише про часткове дотримання цього принципу в проаналізованих класифікаторах.

Іншими словами, усі НЖ із КП відповідають переважно жіночим професіям, але не всі назви переважно жіночих професій вміщено у класифікаторі у формі жіночого роду. Тобто частина назв професій, занять і посад, де більшість становлять жінки, вміщена в класифікаторі у формі чоловічого роду, попри те, що відповідна НЖ існує в мові. Тут ідеться про назви, які мають форму і чоловічого і жіночого роду (у цьому випадку одразу треба виключити мовний чинник неіснування відповідника жіночого роду до певної назви чоловічого роду), наприклад, *учителька, вихователька* і под.

Як видно, наявність у КП деяких назв профе-

сій тільки у формі жіночого роду часто болісно сприймається тими чоловіками, які їх мають, оскільки в офіційних документах, зокрема трудових книжках, записи робляться відповідно до КП, наприклад, *сестра медична*. Це частково можна пояснити тим, що в українській мові назви жінок є маркованими щодо роду і не вживаються на позначення осіб чоловічої статі.

Як видно, НЖ у КП подаються непослідовно і в наступному виданні Класифікатора бажано було б звернути більшу увагу на подання назв із граматично оформленим жіночим родом.

Засвідчення агентивно-професійних назв жінок у лексикографії

В українській лексикографії традиція засвідчення особових назв жінок дуже давня. Так, у «Лексисі...» Лаврентія Зизанія (1596) вміщено 7 назв жінок, у праці Памва Беринди «Лексиконъ славеноросскій и именъ Тлькованіе» (1627) — 34, у «Синонімі словеноросскій» (17ст.) — 26 (з них 6 не зустрічається у Беринди), у словнику Б. Грінченка — 935 [18]. 4388 назв жінок, зафіксованих словниками та іншими джерелами, подає у зворотному словнику І.І. Фекета [17].

Попри все, як свідчать приклади, на сучасному етапі розвитку української лексикографії немає єдиного виробленого підходу до подачі назв жінок, зокрема агентивно-професійних, що можна пояснити, зокрема, станом наукових досліджень цієї проблеми.

Однією з причин є також те, що «у сформованій літературній мові кодифікація в основному ретроспективна: словники і граматики відбивають узус, який природно складається і природно (досить повільно) змінюється» [6, 143]. Але не можна обминути того, що саме словники є однією із складових формування узусу (особливо тепер, коли українська мова набула державного статусу). Так, у СУМІ непослідовно подаються позначки *розм.* до слів — назв жінок. Наприклад, з позначкою *розм.* — *інженерка, директорка, службовка* та ін., без позначки — *агрономка, кондукторка, інспекторка* та ін. Ще І.І. Фекетою було зазначено, що хоча «у багатьох випадках співвідносні

жіночі назви в мові існують, але позначка *розм.*, що стоїть у словниках біля цих слів, обмежує їх доступ до літературного вжитку» [17, 206].

Впливом позамовних факторів на унормування назв осіб жіночої статі можна пояснити тенденцію, коли існує співвідносний відповідник жіночого роду, але в словнику він засвідчений не в усіх тих значеннях, що й чоловічий. Свідченням цього є слово *виконавиця*, яке в СУМІ пояснюється як жіноче до *виконавець 2* (той, хто виконує музичний, літературний та інший твір або певну роль у театральній виставі, кінофільмі і т.ін.). А жінок, які підпадають під інші два значення (Виконавець 1. Той, хто виконує яке-небудь завдання, здійснює що-небудь: виконавець робіт, Виконавець 3. Особа, що виконує розпорядження якогось органу влади: судовий виконавець) за логікою укладачів словника слід називати чоловічою назвою.

Це стосується також і тлумачення в СУМІ інших лексем, зокрема, і згаданої вище лексики *заступниця— жін.* до *заступник 1, 3*. Пор. *заступник 1*. Той, хто заступає, заміняє когось, виконує чийсь обов'язки. 2. *Кого*. Офіційна назва посади того, хто заміщає керівника. 3. Той, хто захищає когось, захисник.

Звертає на себе увагу і непослідовність у тлумаченні назв жінок у СУМІ. Більшість назв пояснюється як «*жін. до...*» (співвідносна назва чоловічого роду), наприклад, «*аптекарка— жін. до аптекар*», але «*доярка — робітниця, яка доїть і доглядає корів*» і «*дояр — робітник, який доїть і доглядає корів*». Характерно, що у випадку, коли назва не має співвідносного відповідника чоловічого роду, вона переважно тлумачиться як така, що стосується лише осіб жіночої статі: «*манікюрниця — майстриня, що робить манікюр*».

Указані проблеми агентивно-професійної номінації жінок можуть розглядатися як досить істотна причина непослідовностей використання цього класу назв у мові, зокрема в офіційно-діловому її стилі, відтак їх системне розв'язання — актуальне завдання сучасного вітчизняного мовознавства.

1. *Горошко Е., Кирилина А.* Тендерные исследования в лингвистике сегодня // Тендерные исследования № 2 (1/1999), Харьковский центр тендерных исследований. — М.: Человек и карьера, 1999. — С. 234-242.

2. Державний класифікатор України (Класифікатор професій, ДК 003-95, видання офіційне, Держстандарт України, Київ 1995, чинний від 1996.01.01).

3. *Загитко А.А.* Соотношение формально-грамматического и семантического содержания в категории рода имен существительных: (на материале современного украинского литературного языка): Автореф. канд. дис. — К., 1987. — 18 с.

4. *Кавинкина И.Н.* Диминутивы как маркеры языкового сознания мужчин и женщин // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Мат-лы VI Межд. науч. конф.: В 2-х ч. — Ч. 1. — Гродно, 1998. — С. 25-31.

5. *Кирилина А.В.* Развитие тендерных исследований в лингвистике // Филологические науки. № 2. — М., 1998. — С. 51-58.

6. *Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев. — 2-е изд., испр. — М., 1996. — 207 с.

7. *Пономарів О.Д.* Пан, пані, панна, добродій, добродійка, товариш, товаришка // Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. — К., 1999. — С. 173-174.

8. *Пономарів О.Д.* Стилістика сучасної української мови: Підручник. — К., 1992. — 248 с.

9. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / *Й. Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко* та ін. — К., 1994. — 600 с.

10. Русский язык в его функционировании. Коммуни-

кативно-прагматический аспект.— М., 1993.— 224 с

11. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Видання друге перероблене і доповнене.— К., 1996.— 416 с

12. Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи.— М., 1980.— 352 с.

13. Словарь української мови: В 4 томах / Упорядкував з додатком власних матеріалів Б.Грінченко. Надруковано з видання 1907-1909 рр. фотомеханічним способом.— К., 1997.

14. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Упорядники: Богачова О.В., Винокуров К.С., Крись Ю.І. та ін.— К., 1999. — 502 с

15. Словник Української мови: В 11 томах. — К., 1971—1980.

16. Словник юридичної термінології, російсько-український.— К., 1994.— 322 с.

17. Фекема І.І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.— Ужгород, 1968.— 369 с

18. Фекема І-І. Особливості творення назв осіб жіночої статі // УМЛШ.— 1974. № 4.— С 77-79.

19. Чемеє В.Ф. Структурна типологія українського шанобливого звертання (на матеріалі епістолярної спадщини письменників-класиків) // Вісник Київ, ун-ту імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. — Вип. 3.— К., 1995.— С 171-182.

20. Bonvillain Nancy. Language, culture, and communication: the meaning of messages — 2nd ed.1997.— 374 p.

21. Crystal David. Sexism II The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge, 1987.— P. 46.

22. Crystal David. Gender issues II The Cambridge Encyclopedia of the English Language.— Cambridge, 1996.— 489 p.

23. Herbert Robert K., Nykiel-Herbert Barbara. Explorations in Linguistic Sexism: a Contrastive Sketch II Papers and Studies in Contrastive Linguistics,— V. 21.— 1986. P. 47-85.

24. Niedzwiecki Patricia. Women and language. Cahier de femmes d'Europe. 1993. №40.— 55 p.

I. V. Puzyrenko

ON THE PROBLEM OF WOMEN NOMINATION IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (GENDER ASPECTS)

Some aspects of language sexism in the Ukrainian language are reviewed (addressing system, legislative acts) and possible ways of their elimination are proposed. Topical problems of agentive-occupational nominations of women were analysed as well. Though they are not immediately connected with language sexism, the inconsistent usage of this class of names, in particular in official language style and in lexicography creates a background, which nourishes gender asymmetries in the language.